

Páskavacsora volt-e Jézus utolsó vacsorája?

A bibliai teológiai kutatás nyomán nyilvánvalóvá lett – ahogy *Kocsis Elemér* kiváló elemző tanulmányában megjegyzi –, hogy az „őskeresztyén úrvacsora két eredő tényezőre vezethető vissza:

1. Jézusnak és tanítványainak naponkénti asztalközösségére,
2. Jézus utolsó vacsorájára és az ott adott szeretetesi igékre.”¹

Az utolsó vacsora fontosságá ellenére sem tekinthető sokkal többnek, mint Jézus és a tanítványok közös étkezései egyikének. Úgy fogható föl, mint ami a naponkénti asztalközösségek sorában egy befejező ünnepi étkezés – ami Jézus nagypéntek előtti étkezéseit illeti – s mint ilyen, igen fontos. Búcsúvacsora, melynek hangulatát – s talán eseményeit is – igen nagy mértékben befolyásolja nagypéntek előrevetülő árnyéka. Ezen a „zárt körű vacsorán” az asztalközösség igen hangsúlyos.

Márk evangéliumának konkrét utalása nyomán („A kovásztalan kenyerek első napján, amikor a húsvéti bárányt szokták áldozni...” – 14,12) alakulhatott ki az az ősrégi fölfogás, hogy az utolsó vacsora páskavacsora volt. Jn 18,28-ban azonban azt olvassuk, hogy amikor Jézust kora reggel a helytartóságra vitték Kajafástól, a kísérők nem mentek be a helytartóságra, „hogy ne legyenek tisztátalanokká, hanem megehessék a húsvéti vacsorát”. Ezek szerint János 24 órával korábbra datálja az eseményeket, mint Márk. Mivel azonban abban mind a négy evangéliumi tudósítás megegyezik, hogy a keresztre feszítés napja péntek volt (Mk 15,42; Mt 27,62; Lk 23,54–56; Jn 19,31.42), Jn 18,28-at csak úgy lehetne érteni, hogy Jézus halálának az évében a páskavacsorát nem egy csütörtöki, hanem egy pénteki napon rendezték. Ebből következően az utolsó vacsora nem a hivatalos ünnepi időben, hanem egy nappal (pontosan 24 órával) előtte zajlott le. Vagyis a szinoptikus evangéliumok szerint Nisan 14-ről 15-re virradó éjszaka.²

Erre az ellentmondásra igen régen rájöttek, és aszerint, hogy a szinoptikusok, vagy János kronológiáját tekintették hitelesnek, ünnepelték vagy az egyik, vagy a másik időpontnak megfelelően az úrvacsorát. A kis-ázsiai keresztyének például sokáig a zsidókkal egy időben (Nisan 14/15), ünnepelték az úrvacsorát – a szinoptikusokra támaszkodva. Ezt igazolja a quartadecimachusok hagyománya,³ miszerint Jézus „a kovásztalan kenyerek nagy napján” ülte meg a páskát tanítványaival. Ugyanakkor például a Szanhedrin 43/a Babiloni-Talmud-traktátus Jánost igazolja: „A páska előkészületi napján függesztették fel Jézust.”⁴ A kettős hagyomány napjain-

1. Kocsis Elemér: Az úrvacsora kutatás bibliai teológiai eredményei. *Theológiai Szemle*, 1965. 276–286. o.

2. Vö. *The Interpreter's Dictionary of the Bible* (Abingdon Press, 1962.) Vol. 3, 73. o. (Last Supper) Vö. Kocsis, 276–277. o.

3. Vö. Kocsis, 277. o.; L. Dindorf: „Chronicon Paschale ungen” *ZNW* (VII. 1906) 10 k; K. Holl: „Ein Bruchstück aus einem bisher unbekanntem Brief des Epiphanius” (Gesammelte Aufsätze 2) 1928. 214. o.

4. Vö. Kocsis, 277. o.

kig él, és nemcsak azt a kérdést veti föl, hogy mikor volt valójában az utolsó vacsora, hanem ennek kapcsán például azt is, hogy hogyan ünnepeljük helyesen az úrvacsorát. Ha ugyanis páskavacsora volt az utolsó vacsora, akkor a kovászatlan kenyér vétele a helyes – ahogy a középkori latin egyház és a reformátorok gondolták a szinoptikusokra támaszkodva –, ha viszont nem páskavacsora volt, akkor kovászos kenyeret kellene használnunk, amit a keleti egyház a jánosi kronológiát követve használ is. Közismert továbbá az az elmélet is, miszerint Jézus közelgő halála miatt antcipálta a páskavacsorát.⁵

Ha semmiféle új szempontot sem tudunk fölfedezni a kutatáskor, és itt leállunk vele, azt mondhatjuk, amit ma is sok szakember állít, hogy az ellentmondás föloldhatatlan, vagy a szinoptikusoknak, vagy Jánosnak van igaza, s attól függően, hogy nekünk melyik variáció a szimpatikusabb, egyik vagy másik oldalra állunk,⁶ esetleg állásfoglalás nélkül megállapíthatjuk, hogy a vita még nem dőlt el,⁷ vagy – s ezt tették néhányan – olyan szempontok után kutatunk, melyek esetleg továbbvihetnek bennünket – annak a veszélyét is vállalva, hogy a hosszas fáradozás végül is eredménytelen marad.

Azok a kutatások, melyek az utolsó vacsora páskajellege helyett valamiféle új jelleget próbáltak föltárni, eddig sikertelennek bizonyultak. Igaz ez a megállapítás a „qiddus-vacsora”,⁸ a „chabura-vacsora”⁹ vonatkozásában és az esszénus étkezés elméletével¹⁰ kapcsolatban is. Kézzenfekvőnek látszhatott, hogy érdemesebb a másik utat választani apró, korábban figyelmen kívül hagyott szempontok elemzésével, a szövegkritika, a tipologizálási szándék fölvetése és egyebek segítségével bizonyítani próbálni az utolsó vacsora páskajellegét. Ezt az utat válasz-

5. Vö. Kocsis, 277. o.

6. Vö. például a János-kommentárok idevonatkozó részeit.

7. Vö. például Előd István: *Katolikus dogmatika*. SZIT, Budapest, 1978. 489. o.

8. A múlt század végén bukkant fel az elmélet: Jézus utolsó vacsorája „qiddus-vacsora” volt. M. Dibelius: *Jesus*. de Gruyter, Berlin, 1939. /Samlung Gröschchen, 1130./ 113. o.; vö. M. D. Maxwell: *An outline of Christian worship*. London, 1936. 5. sk., vö. K. G. Goetz: *Abendmahl und Messopfer*. *Schweizerische Theologische Zeitschrift*, XXXV:1918, 15–24. o.

Mi a qiddus? A qiddus megszentelő áldás, amelyet minden szombat vagy ünnep kezdetén mondtak. Ez az áldás választotta el a profán időt a szenttől. Ellentétes párja volt a habdala (megkülönböztető áldás), amelyet a szombat és az ünnepnapok végén mondtak. Hogyan végeztek el a qiddust? Amikor a naplemente után az első csillagok föltűntek, és a szombati világosságot meggyújtották, a családfő az asztalnál, a család tagjaitól és a vendégektől körülülve a kehely fölött elmondta az áldást: „Áldott legyen, aki a qiddust megcsentelte!” A qiddus tehát sem nem étkezés, sem nem áldozat, hanem egyszerűen áldás. A qiddus-vacsora tehát az ókorban nem létező modern kitalálás, a páska-qiddus-szertartás szintén nem más, mint a „fantázia szüleménye” – jegyzi meg *J. Jeremias* beható tárgyalás után erről az elméletről. (Vö. *J. Jeremias: Die Abendmahlschworte Jesu*, 1959. NDK kiadás 1963. 23. o.) Vö. Kocsis, 277. o.

9. *H. Lietzmann* vetette be a köztudatba, hogy az utolsó vacsorának „habura” jellege volt. (*Messe und Herrenmahl*. 1926. 210., 228. o.) Haburának neveztek azokat a társaságokat, amelyek bizonyos vallási jellegű kötelesség teljesítésére jöttek létre. Ilyen kötelező habura-lakomák voltak a Jézus korabeli zsidóságban az eljegyzési, az esküvői, a körülmetélkedési és a halotti gyászlakoma. Ezeknek a habura-lakomáknak karitatív jellege volt, és ezeket nem tetszés szerint hívták egybe, illetve rendezték. A felsorolt alkalmakon kívül nincsenek hiteles adataink más habura-lakomákról. Jézus utolsó vacsorája sem eljegyzési, sem esküvői, sem körülmetélkedési, sem gyászlakoma nem volt. Látjuk tehát, hogy a habura-kérdés fölvetése nem viszi előbbre a probléma megoldását. Vö. Kocsis, 277. o.

10. A neves heidelbergi újszövetséges, *K. G. Kubn* vetette fel először az utolsó vacsora és a qumráni közösség étkezése közötti vélt hasonlóság problémáját. („Über den ursprünglichen Sinn...”) *Evangelische Theologie*, X. 1950–51., 508–527. o.). *A. Jaubert* („Le calendrier des Jubilés...”, *Vetus Testamentum*, VII. 1957), a nagy francia orientalista Dupont Sommer asszisztensnője egészen odáig megy, hogy megpróbálja bebizonyítani: Jézus a qumrániak kalendáriuma szerint egy keddi napon ünnepelte utolsó vacsoráját.

A kérdés alapos vizsgálata után azonban nyilvánvaló lett, hogy az utolsó vacsora és a qumrániak szakrális naponkénti étkezési között csak a kenyér és a bor (vagy must) megáldásának formális hasonlósága áll fenn. Ez a formális hasonlóság pedig minden zsidó ünnepi étkezéssel kimutatható. (Vö. A qumráni közösség szakrális étkezése és az úrvacsora. *Református Egyház*, XV. 1963. 5. szám, 77–79. o.) Jaubert elmélete azért is tarthatatlan, mert egyik evangélium sem támogatja. Az evangéliumok éppen abban a tényben egyeznek meg, hogy az egész passiói esemény sorozat, beleértve az utolsó vacsorát is, egyetlen pénteki napon ment végbe. Vö. Kocsis, 277. o.

totta *Joachim Jeremias*, a neves göttingeni újszövetséges professzor. Több évtizedes kutatómunkájának gyümölcse *Die Abendmahls Worte Jesu* című műve, melyben igen részletesen (35–82. o.) foglalkozik a kérdéssel,¹¹ és bebizonyítja, hogy az utolsó vacsora páskavacsora volt, majd megcáfolja az állításával szemben fölhozható érveket.

A továbbiakban Jeremias érveit közlöm Kocsis Elemér összefoglalását idézve:

1. János és a szinoptikusok egybehangzó bizonyossága szerint Jézus az utolsó vacsoráját Jeruzsálemben töltötte (Mk 14,14 par.; Jn 18,1), jóllehet az előző napokon mindig Betániában szállt meg (Mk 11,11 par.; 14,3). Jeruzsálem ilyenkor zsúfolt volt. A különben kb. harmincezer lakosú városban ekkor mintegy százezren tolongtak.¹² Aki tehetett, valamelyik közeli helységben keresett szállást éjszakára. Viszont kötelező előírás volt, hogy a páskát Jeruzsálem falai között kell elkölteni. Ez a magyarázata annak, hogy Jézus az utolsó vacsorát Jeruzsálemben ünnepli tanítványával.

2. Mk 14,13–15 föltételezi, hogy a vacsora célját szolgáló ünnepi termet minden ellenszolgáltatás nélkül engedték át Jézusnak. Mivel Jeruzsálem nemzeti szentélynek számított ilyenkor, előírás volt, hogy páskavacsora céljára mindenki köteles ellenszolgáltatás nélkül helyet adni.¹³

3. Nem magától értetődő, hogy a vacsorát éjjel tartották (Mk 14,17 par.; Jn 13,30; 1Kor 11,23), ugyanis a zsidó étkezési idő de. 10 óra és valamelyik késő délutáni óra. A korabeli zsidó szokások szerint egyetlen éjszakai étkezés volt, a páskavacsora, amelynek kezdettől fogva ilyen jellege volt (Ex 12,8. skk.).

4. Jézus az utolsó vacsorát a 12 tanítvány körében ünnepelte (Mk 14,7). Ez a szám megfelel annak a rendelkezésnek, hogy egy páskaközösség kb. tíz emberből álljon, ugyanis ennyi emberre volt szükség egy páskabarány elfogyasztásához.¹⁴

5. Jézus és tanítványai a páskarítus szerint az utolsó vacsoránál kereveteken feküdtek (Mk 14,8 par.; Jn 13,12.23). Közönséges étkezések alkalmával ülve vagy a földre guggolva ettek. A páskavacsora alkalmával kötelező volt a fekvés, ami a szabadság és bőség jelképe volt.¹⁵

6. Az utolsó vacsorát lévítai tisztségben ünnepelték (Jn 13,10), ugyanis a páskavacsora a szentségek kategóriájába tartozott.¹⁶ A Num 19,19-ben előírt szokás szerint, aki a fürdőn átment, annak nem volt szüksége másra, csak lábai megmosására (vö. Jn 13,10).

7. A Mk 14,18–21 par. szerint Jézus a kenyert a vacsora folyamán törte meg. A közönséges étkezés mindig a kenyér megtörésével kezdődött. Az egyetlen kivétel a páskavacsora volt, amelyikben az előétel megelőzte a kenyér megtörését. Ez a tény világosan kifejeződik a fiak kérdésében, amelyik éppen ennek a szokatlan mozzanatnak az oka után tudakozódik: „Miért van az, hogy minden este kenyérral mártunk a tálból, ez alkalommal pedig magában (azaz kenyér nélkül) mártjuk ki a tálat?”¹⁷

8. Az utolsó vacsoránál bort ittak (Mk 14,23.25). Bort Palesztinában – a gazdagok kivételével – csak ünnepnapokon ittak. A páska és a purim ünnepeken rituálisan kötelező volt a bor-

11. Kocsis Elemér idézett cikkében az 1963-as, 3., átdolgozott kiadást idézi.

12. J. Jeremias: „Die Einwohnerzahl Jerusalems zur Zeit Jesu” *Zeitschrift für Deutsche Palästina-Verein*, (66, 1943), 24–31. o.; *Jerusalem zur Zeit Jesu*, 1958. I. 90–97. o. Vö. Kocsis, 186. o.

13. Babiloni talmud (ezentúl B.T.) Meghilla 26/a.

14. Tosephta Pesachim IV, 3. (163, 4.), B.T. Pesachim 64b. Misna (rövidítve: M) Pesachim VIII, 3.

15. Jeruzsálemi talmud (rövidítve: J.T.) Pesachim 37B, 53. fk. M. Pesachim X, 1.

16. M. Zebachim V, 9.

17. J. T. Pesachim X, 37b, 4b.

ivás. A Pesachim Misna-traktátus X, 1 szerint legalább négy kehelllyel kellett meginnia minden résztvevőnek. A páska ünnepe az öröm és a szabadítás ünnepe volt.

9. J. Jeremias szerint Jézus és tanítványai az utolsó vacsora alkalmával vörösbort ittak. Rabbinus rendelkezés volt, hogy páskavacsora alkalmával vörösbort kellett használni.¹⁸ Jézus, amikor a bort a vérrel összefüggésbe hozza, akkor tertium comparationisul csak a vörös színt alkalmazhatja.

10. Jn 13,19 szerint Jézus Júdásnak megbízatást ad, hogy az ünnép előtti utolsó percekben vásároljon be. Egy ilyen gyors, illetve sietős bevásárlás csak Nisan 14/15 éjszakáján érhető meg, amikor – bár már megkezdődött az ünnep, de – a szigorú ünnepi rendelkezések csak Nisan 15-én reggel léptek életbe. Életfontosságú cikkeket még lehetett vásárolni.¹⁹

11. Jn 13,29 szerint a tanítványok azzal is számolnak, hogy Jézus Júdást felhatalmazta, hogy a szegényeknek adjon valamit. Szokás volt a páska éjszakáján a szegényeknek adni, hogy mindenki gondtalanul ünnepelhesse a páskát. Jézus maga is szegény volt, de követte a korabeli zsidó szokást: „Maga a szegény is, aki alamizsnából él, gyakoroljon jótéteményt”. Különösen képpen vonatkozott ez páska éjszakájára (Pesachim IX., 11). Josephus szerint (Antiquitates 18,29) páska éjszakáján a templom kapuit éjfélig nyitva tartották, hogy a koldusoknak is lehetőségük legyen a páskabárány megszerzésére.

12. Az utolsó vacsora dicséző énekléssel végződik (Mk 14,26 par.). A páskavacsora liturgiájához tartozott az úgynevezett „hallél”-zoltárok éneklése. A 113–114. zoltárokat a páska-haggada (történet) elmondása után, a 115–118. zoltárokat a vacsora befejezése után énekelték (Pesachim 10:6).

13. Jézus a vacsora után sem tért vissza Betániába, mint az előző este. Ennek oka, hogy páska estéjén, illetve éjszakáján nem lehetett elhagyni Jeruzsálem határát, amely Betfagéig terjedt. Az Olajfák hegye Betfagén belül volt, Betánia kívül.²⁰

14. Döntő jelentőségű mozzanat az utolsó vacsora tudósításának leírásában, hogy Jézus a kenyérhez és borhoz mondott magyarázó szavaiban jelenti közeli szenvedését. Ugyanis a vacsora elemeinek magyarázata a páskarítus szilárd része. A még ma is érvényes szokás az Ex 12,26 és 13,8 exegéziséből fejlődött ki. Ez a magyarázat az előétel után kezdődött. A bevezető aktus a fiak kérdése volt a páska eredete felől (Deut 26,5–11). Ezt követte az Atya elbeszélése.

Különösen három tényező volt fontos a vacsoránál: a páskabárány, a kovásztalan kenyér és a keserű füvek. E három elem magyarázata a következő:

1. Páskabárányt azért kell enni, mert Isten Egyiptomban az atyák háza mellett védőleg ment el.²¹

2. A keserű füvet azért kell enni, mert az atyák életét Egyiptomban megkeserítették (Ex 1,14).

3. A kovásztalan kenyeret pedig azért, mert olyan sietséggel kellett kimenni Egyiptomból, hogy nem volt idő a kovász megkelésének kivására (Ex 12–13; Pesachim X, 5).

A vacsora elemeihez fűzött magyarázó szavak alkalmat nyújtottak Jézusnak a kenyérhez és borhoz fűzött magyarázatra. A páskavacsora elemeinek magyarázatai jelen vannak Jézus szavaiban, vagy ott érezhetők mögöttük. Az elemek jelentését nemcsak a múltra, hanem a jelenre és a jövőre is vonatkoztatták a zsidó magyarázatok. Például egyik magyarázat szerint minden nem-

18. Tosephta Pesachim X, 1. (172, 14); vö. B.T. Pesachim 108b.

19. M. Sabbat XXIII, 1, 4, 14 skk.

20. J. Jeremias; Jerusalem zur Zeit Jesu, IIa (1958-2) 15. skk.

21. M. Pesachim X,5.

zedéknél úgy kell ennie a páskát, mintha maga jött volna ki Egyiptomból (Pesachim X, 5). A négy kehelyről azt mondja egy másik magyarázat, hogy ezek a vigasztalás kelyhei, jelképei annak a vigasztalásnak, amellyel megvigasztalja Isten az ő népét a vigasztalás, az üdvösség napján. A páska elemeinek hagyományos magyarázata és a Jézusé között két lényeges különbség van:

1. A hagyományos magyarázat – bár a jelenre és a jövőre való tekintés sem volt idegen tőle – főként a múltra vonatkozott, Jézus magyarázata pedig főként a jelenre és a jövőre.
2. A másik lényeges különbség, hogy Jézus nem a páska-haggadához, hanem a főétkezésen mondott elő- és utóimához fűzi magyarázó szavait.

Figyelemre méltó Jeremiasnak az az észrevétele, hogy az első gyülekezet nem a páskarítus szerint ünnepli az úrvacsorát, sőt nemcsak egyszer egy évben, a páska ünnepén, hanem naponként, avagy vasárnaponként. Éppen ezért a fősorolt páskareminisztrációk nem származhatnak az ősegyház liturgiai gyakorlatából, hanem csakis a tanítványi kör tudósításából, amelynek erősen bevésődött emlékezetébe az utolsó vacsora. Jeremias megfigyelései több esetben egészen mellékes mozzanatokban fedezik fel a páskaelemeket. Ennek a megállapítása is igen fontos, mert ezekben az esetekben minden olyan teológiai tendencia kizárt, amely utólag szeretné páskavacsorának feltüntetni az utolsó vacsorát.

Jézus utolsó vacsorájának mozzanatai átfogják a páskavacsora mind a négy részletét. Az utolsó vacsora a következő négy fő mozzanatra osztható:

1. készülődés a vacsorához (Mk 14,12–16).
2. Az áruló megnevezése (Mk 14,17–21).
3. Magyarázó szavak (Mk 14,22–25).
4. Fölkelés a vacsorától (Mk 14,26. skk)

Mind a négy szakasz a páskarítus rendjét föltételezi, amelyet a ránk maradt források szerint a következőképpen vázolhatunk:

1. Előétkezés
 - a) A családfő áldása az első kehely felett.
 - b) A jobb kéz leöblítése.
 - c) Előételek fogyasztása: gyümölcs, keserűfű.
2. Páska – liturgia
 - a) Az asztaltársaság kézmosása.
 - b) A páska-hallél első része, 113–114. zsoltárok.
3. Főétkezés
 - a) Az asztaltársaság kézmosása.
 - b) A családfő asztali imája a kovásztalan kenyér fölött (itt mondja Jézus a kenyérhez fűzött magyarázó szavait.)
 - c) A vacsora: páskabarány, kovásztalan kenyér, keserű fű, bor (második kehely).
 - d) Kézmosás.
 - e) Harmadik kehely. (Jézusnak a borhoz fűzött értelmező szavai.)
4. Befejezés
 - a) A páska-hallél második része, 115–118. zsoltárok.
 - b) Dicséretmondás és hálaadás a negyedik kehely fölött.²²

22. Kiváló anyaggyűjtemény található: Billerbeck: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud and Midrasch, IV. 41–46.

J. Jeremias ezek után tíz pontba gyűjti és megcáfolja az utolsó vacsora páskavacsora volta ellen fölhozott érveket.

1. Még *Wellhausen* próbálta kétségbe vonni az utolsó vacsora páskavacsora jellegét azzal a megjegyzéssel, hogy Mk 14,22 par. ἄρτος és nem ἄζυμα szót használ a kenyér megjelölésére. Az ἄρτος pedig a közönséges kenyér terminus technicus. Az Ószövetség illetve annak görög fordítása, a Szeptuaginta (a továbbiakban LXX) azonban sokszor használja a ἄρτος, ill. az ἄρτος szavakat a ἄρτος, illetve az ἄζυμα helyett. Philo és Josephus is sokszor nevezi a kovásztalan kenyeret ἄρτος-nak. Ezért Mk 14,22 par. helyeken az ἄρτος használata nem lehet bizonyosság az utolsó vacsora páskajellege ellen.

2. Egy másik ellenvetés, hogy az utolsó vacsora naponkénti megismétlése az ősgyülekezetben kizárja annak páskajellegét. Ebben az ellenvetésben téves a kiindulás. Ugyanis az ősgyülekezet úrvacsorája első renden nem az utolsó vacsora, hanem – amint már láttuk – a Jézussal való naponkénti asztalközösség folytatása. Csak később, de már a Pál előtti időben kapcsolják az utolsó vacsorára való emlékezést a feltámadott Úrral való asztalközösség naponkénti ünnepehez. Különbözik arról is híreink, hogy az ősegyház megünnepelte évenként az utolsó vacsorát is a páskaünnep alkalmából.²³

3. Harmadik ellenvetés: Mk 14,22–25 par. helyeken nincs semmilyen kifejezett említés a páskarításról, különösen a páskavacsora két legfontosabb eleméről: a páskabárányról és a keserű füvekről. Ez az ellenvetés azon a tényen dől meg, hogy a szereztetési igék kultuszi formulák, és nem jegyzőkönyvi kivonatok. Hasonló szövegek esetében közismert folyamat, hogy a történelmi tudósítás idővel egyre inkább háttérbe szorul a kultuszi formulák mögött. Mivel így áll a helyzet, annál nyomósabban esik a latba a páskabárány direkt (Lk 22,15) és a keserű füvek indirekt (Mk 14,20) említése.

4. Az az ellenvetés, hogy a Talmud tudósításaiban a páskavacsorán mindenkinek külön kelyhe és külön tálja van (ellentétben az utolsó vacsora leírásával), könnyen megcáfolható arra a tényre való utalással, hogy ezek a talmudi tudósítások csak a II., illetve az V. század idejéből származnak. Ezekben a századokban már valóban fejlettebb viszonyokkal lehet számolni, de Jézus kora Palesztinájában kulturális viszonyai között kizártnak tűnik a páskavacsorán a külön kehely és a külön tál használata.²⁴

5. A következő ellenvetés Mk 14,2-re épít.²⁵ Eszerint a szanhedrin Jézust csellemel igyekszik elfogni: „Mert ezt mondták: Ne az ünnepen, hogy a nép fel ne zendüljön.” Α μη ἐν τῇ ἑορτῇ (ne az ünnepen) kizárná a szinoptikus kronológiát. Ennek a nézetnek az a tévedése, hogy az ἐν τῇ ἑορτῇ kifejezést időhatározónak tekinti. Az említett kifejezés itt nem idő-, hanem helyhatározó (vö. Lk 22,6), és az értelmét a 14,1-ben található ἐν δόλῳ szabja meg. Ezek szerint a Mk 14,2 értelme így alakul: Ne az ünnepi szertartások színhelyén, mert ebből csödület, felkelés támadhat. (Mint ahogyan a Róma-ellenes felkelések túlnyomó többsége páska ünnepén robbant ki.) Tehát a Mk 14,2 nem kronológiai adat, így nem használható fel az utolsó vacsora páskavacsora jellege ellen.

6. János kronológiája erősítésére idézik némelyek²⁶ a Jeruzsálemi talmudból a Pesachim VIII:6-ot: „...éppúgy lehetséges annak, akinek megígérték, hogy börtönből kibocsátják – pás-

23. Epiphanius, Panarion XXX. 16, 1.

24. J. Jeremias: Abendmahlswoorte... 63–65. o.

25. Vö. Bernamm: Die Leidensgeschichte Jesu und Kristuskult, 1922. 13. Vö. J. Pielk: Meskönig Jesus, 1935. 62. sk.

26. J. Merkel: „Die Begnadigung am Pässefeste”, ZNW (VI. 1905) 306. sk.

kabarányt vágni”. Ha ez az adat a római páska-amesztiára vonatkozna, akkor valóban a János kronológiája erősítéséül szolgálhatna, mert Barabbást János szerint aznap reggel engedte el Pilátus, amikor a főpapok a páskabarány levágására készülődtek (Jn 18,28). Viszont Pesachim VIII:36/a 45. skk.-ből kiténik, hogy ez az utasítás a zsidó hatóság által fogvatartott (nem halálra ítélt) foglyokra vonatkozott.

7. 1Kor 5,7b is argumentumul szolgál a János kronológiája megerősítésére. Itt ugyanis Pál Krisztust páskabaránynak (πάσχα) nevezi, aki „megáldoztatott”. A páskabarányokat Nisan hónap 14-én délután vágják le. Ha Jézus a páskavágás órájában halt meg, akkor utolsó vacsorája nem lehetett páskavacsora, hanem egy nappal előbb, Nisan 13-án este ment végbe. Kérdés azonban, hogy Pálnak ezt a mondását, és az egész páskatipológiát Jézus úrvacsoraszerző szavai, vagy Jézus halálának időpontja motiválta. Ha a páskatipológiát (azaz azt a formulát, hogy Jézus a páskabarány) Jézus szavai ihlették, akkor 1Kor 5,7b-vel nem lehet érvelni az utolsó vacsora páska jellege ellen.²⁷

8. A következő érv is a páska-zsenge ünnepkör tipológiájával áll kapcsolatban. Eszerint az 1Kor 15,20 (23)-ban található kijelentés, hogy Krisztus ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, arra utal, hogy Jézus a zsengeáldozat napján, Nisan 16-án támadt fel. Ha pedig ez az igaz, akkor 14-én kellett meghalnia, mivel „harmadnapra” támadt föl. Ezzel szemben helyesen állapítja meg W. Bauer,²⁸ hogy az ἀπαρχὴ itt nem az elsődleges „zsengeáldozat”, hanem a másodlagos „első” értelmében szerepel. Jézus tehát nem „zsengeáldozat”, hanem „első” a halottak közül. Az ἀπαρχὴ szót nem lehet tehát kronológiai adatként sorompóba állítani. Így elesik az egész elmélet.

9. Igen fontosak az archeológiai ellenvetések. Ezek szerint a Mk 14,17 és 15,47 között említett események Nisan 15-én elképzelhetetlenek, mert Nisan 15-e a Maccót ünnep első napja, igen szentséges ünnep volt. Ezek az ünnepnappal – állítólag – összeegyeztethetetlen események a következők:

- a) Jézus menetele a Getsemáne kertbe páska éjszakáján.
- b) A poroszlók és a tanítványok fegyverviselése.
- c) A szanhedrin bírósági ülése és Jézus elítélése.
- d) A ruhák megszagatása.
- e) Kürénei Simon jövetele a mezőről.
- f) Jézus megfeszítése jeles ünnepnapon.
- g) Halotti leplek vásárlása.
- h) Levétel a keresztről, temetés, kőhengerítés.
- i) Kenetek készítése a balzsamozáshoz.

Ezeket az érveket G. Dalman és P. Billerbeck,²⁹ a klasszikus zsidó irodalom két nagy ismerője világosan megcáfolta. Már fentebb láttuk, hogy Jeruzsálem kerületét páska éjszakáján, tekintettel a zárándokok nagy tömegére, Betfagénál húzták meg. Jézus a páska rendelkezéseinek megszégése nélkül kimehetett a Getsemáne kertbe, mert ez aznap Jeruzsálem területéhez tartozott. A fegyverhordozás a Makkabeusok kora óta ünnepnapokon is megengedett volt. A szanhedrin

27. G. Walter: Jesus das Paschalamm (1950.) vö. J. Jeremias: i.m. 68. 214. skk.

28. Wörterbuch zum Neuen Testament, 1958–5 161.

29. G. Dalman: Jesus-Jeschua, 1922. 86–98. o., P. Billerbeck: Kommentar II. 815–834. o., J. Jeremias: i.m. 69–73. o.

bíróági ülése és Jézus megfeszítése a jelen ünnepnapon is megtörténhetett. A Misna ugyan világosan kimondja, hogy ünnepnapon nem lehet ítélni, de egy kivétel mégis van: a hamis próféta (vö. Deut 13,11. par.). Ezt az egész nép (összesereglett ünnepi gyűlése) füle hallatára kell elítélni, és szeme láttára kivégezni. Simon jövelete a mezőről szintén lehetséges, mert az ἄγρός jelentheti a közelben fekvő kertjét is, amelyet szabad volt ünnepen is megnézni. A temetés és balzsamozás előkészítése is megengedett a korabeli rendelkezések szerint.³⁰

10. Egyetlen világos érv marad az utolsó vacsora páskavacsora jellege ellen, Jn 18,28 félreérthetetlen kronológiai adata. Viszont figyelembe kell vennünk, hogy János passiói kronológiája és János 13-ban az utolsó vacsora leírása a szinoptikusokat támogatja. Jn 19,14-ben „húsvét péntekjéről” olvasunk, a παρασκευῆ τοῦ πάσχα így is fordítható, sőt – ha a szó arám megfelelőjét vesszük figyelembe – csakis így. Ez a hely tehát megegyezik a szinoptikusok tudósításával, amely szerint Jézus elítélése és keresztre feszítése egy pénteki napon történt.

A János 13-ban leírt vacsora teljesen páska jellegű. A vacsorát Jeruzsálemben költi el Jézus, a tanítványi körben, éjszaka, ünnepi külsőségek között, lévitai tisztaságban stb.

Tehát János utolsó vacsorai kronológiája nem egységes. Ennek láttán föltehető a kérdés: Vajon nem a páskatipológia, illetve tipologizálás, mely Jézust a páskabaránynak nevezte, és benne a páskaigéretet beteljesedését látta, lett-e Jn 18,28-ban és 1Kor 5,7-ben kronológiává? A tipologizáló gondolkodás (amely az Újszövetségnek az Ószövetséget magyarázó hermeneutikai eljárása) első lépése: Jézus a páskabarány; második lépése: ha ő a páskabarány, akkor a páska éjszakáján kellett meghalnia. Az első gondolat kijelentéstörténetileg jogosult. A második már nem, mert egy teológiai gondolatból kronológiai következtetéseket von le.³¹

Mindent egybevéve megállapíthatjuk, hogy az utolsó vacsorának páskajellege volt. Ez a tény független attól a másiktól, hogy vajon „szabályos” páskaidőben történt-e ez a vacsora. Még ha valaha sikerülne is kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy Jánosnak van igaza – a kronológiát tekintve – és nem a szinoptikusoknak, akkor is rendíthetetlen tény marad, hogy Jézus utolsó vacsoráján a páskagondolatok jelen voltak.

Természetesen nem mindenki ért egyet a göttingeni professzorral, például *Günter Bornkamm* szerint: „Rendkívül kétes az, hogy ez a vacsora – bár kétségtelenül a páska-ünnep időbeli közelségébe esik – maga is páskavacsora módjára folyt volna le.” Ezzel a mondattal tulajdonképpen a páska-jelleget is megkérdőjelezi. Bornkamm részletesen is bizonyítani igyekszik nézetét. (*E. Schwitzer* közlépítésnek számító nézetét a függelékben ismertetem.) Bornkamm-mal és a vele egyetértő – a páskajelleget is megkérdőjelező – teológusok nézetével szemben úgy vélem, hogy Kocsis Elemér mértéktartó összegzése igen reális. A páskajelleg „mértékén” lehet vitázni, de azon, hogy páskajellegű volt-e az utolsó vacsora, aligha.

30. Tosephta Sabbat XVII, 13. (137, 14), B. T. Sabbat 151a, Deut 21,22. sk.

31. A quartodecimanusok is Nisan 14 éjszakáján ünnepelték a páskát, Jézus utolsó vacsorája és nem a keresztre feszítés órájában. Vö. J. Jeremias: i. m. 77. o.

FÜGGELÉK

Günther Bornkamm: *A názáreti Jézus* (Debrecen, 1978) 128. o. Páskaünnep volt-e vagy nem az utolsó vacsora? Olyan kérdés ez, amit nem lehet határozottan eldönteni. (R. Fuller: "Mission and achievement", 70–77. o.; D. M. MacKinnon: "Sacrament and Common Meal" 203. oldal, melyből az következik, hogy lehetetlen a végleges döntés. J. Jeremias: "Eucharistic words" [1955-ös kiadás] 1–60. o. [1966-os kiadás] 15–88. o., és mások, öt követve. A. J. B. Higgins: "Lord's supper" 13–23. o., állítva, hogy az utolsó vacsora valóban páskaünnepelés volt.)

A szinoptikus tradíció az utolsó vacsorát páskavacsorának írja le, ezzel szemben János evangélista a búcsúvacsorát a páska előtti estére teszi. Mégis Márk esetében az úrvacsora szereztetése, ha csak magát vesszük, nem bizonyít találkozási pontokat a páskavacsorával (Mk 14,22–25). Ugyanezt kell mondanunk az utolsó vacsora teljesen elbeszélő beszámolójáról, amelybe, ez a liturgikusan befolyásolt perikópa az úrvacsora szereztetési szavaival, be lett illesztve (Mk 14,17–21.26a). (Teljesen ellentétesen ír *S. Docks*: „Le récit du repas pascal, Marc 14,17–26”, *Biblica*, 46, 1965, 445–453. o.; a szerző úgy véli, hogy a tradíció őriz egy páskavacsorát, amit Márk evangéliuma foglal magában [14,17–26], és azt Márk az úrvacsora szereztetési beszámolójával kiegészítve megváltoztatta.) Csak Márk 14,12–15 tűnik első hallásra egy páska ünnepi előkészületének. Ez a szakasz azonban a beszámoló többi részétől elkülönül mint későbbi alkotás, sajátos szókinccsel, az ellentmondással, ami a 16. és 17. vers között van, és mondhatjuk még, a 12. versben lévő, nem zsidó keltezésével. A 12–16. versig terjedő szakasz négyszer használja „a tanítványok” kifejezést (míg a passiótörténetben egyébként mindössze a 14,32-ben kerül alkalmazásra), „a tizenkettő” kifejezés helyett vö. a 17. verset a 10., 20., 43. versekkel; a 13a vers legtöbb része a 11,1b–2a reprodukciója; vö. még a 14,16-tal, a 11,4-gyel és általában a párhuzamosságot a két történet között. A 17. versben a „tizenkettő” használata nagyon bajos, legalábbis kimondani, miután a 16. versben már elaludtak a tanítványok.

A görög és a római naptár szerint a kovásztalan kenyerek első napja az a teljes nap kellene hogy legyen, aminek estéjén a páska ünnepét tartották, a zsidó számára az az első nap nem kezdődött el, amíg a nap le nem nyugodott. Lukács 22,15–16 a páskabarányra vonatkozik, aminek Jézusnál korábbi előzménye van. Az azonban bizonytalan, hogy ennek van-e régi tradíciója. Más szavakkal, a jánosi kronológiát motiválhatták teológiai szempontok, ennek alapján Jézus halálát arra az órára tették, amikor a páskabarányokat le szokták vágni. Ezt János 1,29 „Ímé, az Isten Báránya, aki hordozza a világ bűnét!”, és 19,36 is erősíti: „Ezek pedig azért történtek, hogy beteljesedjék az Írás: Csontja ne töressék meg”, amelyek az evangélista által átvett tradícióhoz tartoznak. E versek eredetileg a szenvedési zsoltárra utalnak, Zsolt 34,19b–20: „...és a sebzett lelkeket megsegíti. Sok baj éri az igazat, de valamennyiből kiment az Úr. Megőrzi minden csontját, egy sem törik el közülük.” *C. H. Dodd: Historical tradition in the fourth gospel*. Cambridge, University Press, 1963. 131–132. o., viszont János maga talán kissé utal az Ex 12,46-ban lévő páskabarányra. „Abban a házban kell megenni, a házból nem szabad kivinni a húst, és a csontját sem szabad eltörni, és a Num 9,12-re: „Ne hagyjanak belőle reggelre, és a csontját se törjék el!” Mivel a szöveg bizonyítékai határozatlanok, csak történelmi valószínűségek alapján dönthető el a kérdés.

Ennek az utolsó vacsorának a páskajellege mellett és ellen szóló érvek többé-kevésbé egymással ellentmondóak. (J. Jeremias gyűjtése szerint. *Eucharistic words of Jesus*. Macmillan, New York, 1955. 14–36. 41–62. o.) Mint pozitív bizonyíték felhozható, hogy Jézus a városban eszik, és nem a városon kívül; este, és nem késő délután eszik (ha Pál tudósításában az „... azon az éjszakán, amelyen elárultattott...” megjegyzés megbízható, akkor Jn 13,30b-nek csak szimbolikus a jelentése), tanítványai pedig az étkezés végén dicsérő éneket énekelnek (Mk 14,26a). Mindezek megfelelnek egy páskaest előírt megtartásának. Ettől eltérően a páskán nők is részt szoktak venni, és általában egy vendég áldja meg a poharat. Az úrvacsora szereztetési igéi nem felelnek meg annak, amit a páskán mondani szoktak, amelyen például a kovásztalan kenyér rendkívüli jelentőségét fejtik ki. Jézus kivégzése páska napján nem lehetetlen, bár elég nehéz elképzelni. Továbbá abban is különbözik az úrvacsora, hogy a páskától eltérően, a korai egyházban, nem csak egyszer ünneplik évente. Valóban, ApCsel 20,6 szerint („mi pedig a kovásztalan kenyerek napjai után elhajóztunk Filippiből...”), az apostolok levele szerint (15,26) (M. R. James: *The Apocryphal New Testament*. Clarendon Press, Oxford, 1924. 489. o. és E. Hennecke: *New Testament apocrypha*. kiadta W. Schneemelcher, angolul kiadta R. McL. Wilson, I. kötet, Gospels and related writings. Philadelphia, Westminster, 1965. 199. o.) és a quartodecimálisok közül némelyek alapján a páska valószínűen egyáltalán nem függ össze az úrvacsorával. Minden ünnepi vagy egyébként jeles étkezésen vörösbort (vö. J. Jeremias: *Eucharistic Words*. 1955-ös kiadás 27–29. o., 1966-os kiadás 50–53. o., és a cikke: „The last supper”, *The Expository Times*, 64, 1952–3, 91–92. o.) ittak. Az asztalnál a támaszkodó testi helyzetet gyakran említi mind a négy evangélista. A tanítványoknak a város határain belüli időzését szokatlan dolognak nem említi János 18,2; Lukács 21,37; 22,39; míg viszont Jn 13,29 igen („Egyesek ugyanis azt gondolták, hogy mivel az erszény Júdásnál volt, azt mondja neki Jézus: »Vedd meg, amire szükségünk van az ünnepre«, vagy azt, hogy »a szegényeknek adjon valamit.«”) Ezt szó szerint elhatározott tervnek mondja, ennél fogva nem hangsúlyozza, hogy ezen az ünnepi estén a szegényeket kinn az utcán lehet találni. Nagyjából a páskavacsora elleni érvek meggyőzőbbnek tűnnek, különösen a páskára vonatkozó bármilyen utalás hiánya, ami talán éppen a legrégebbi részletekben, tehát Márk szövegében megvan, míg Pálnál nincs.

Teológiailag a kérdés nem tűnik fontosnak, miután a páska előestjén tartott étkezés magában foglalhatta a közelgő ünneplés gondolatát (T. Preiss: *Life in Christ, Studies in Biblical Theology*, 13, 1954. 81–89. o.; és V. Taylor: *Jesus and his sacrifice*. Macmillan, 1937. 180–183. o.; E. Lohmeyer: *Lord of the temple*, Richmond, John Knox, 1961. 49–51. o.) viszont fordítva kaphatott a páska Jézustól teljesen új karaktert is. Lehetséges az utolsó vacsora és a páska közötti tradíció belső rokonsága, de semmi szín alatt sem volt szükséges vagy nyilvánvaló. 1Kor 5,7 bizonyítja, hogy Jézus kínszenvedése és halála a páskabarány halálával kap magyarázatot: „Takarítsátok ki a régi kovászt, hogy új tésztává legyetek, hiszen ti kovásztalanok vagytok, mert a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus, már megáldoztatott.” (W. D. Davids: „Paul”, 2. kiadás, 250. o. A szerző föltételezi, hogy Pál, a közeli páska ünnepek elé, kapcsolatokat hoz létre az úrvacsora és a páska között az 1Kor 5,7-ben és 15,23-ban, „Krisztus az első zsenge”). Az utolsó mondatrész azonban – ami Pál fő érvét támogató, ősi állítás ugyan, azaz „takarítsátok ki a régi kovászt” felszólítással terhelt – a páska koncepciójától függetlenül

kialakuló jelkép (Gal 5,9; Mt 13,33; 16,6). Még ha Jézus azonosítása tökéletes lenne is a páskabaránnal, az nem Pál ad hoc kreációja lenne, mivel nem is kapcsolódik az úrvacsorához, és lehet, hogy ennél fogva a mi kérdésünkhöz egyáltalán semmivel sem járul hozzá. Ezt az azonosítást jobban támogatja a jánosi kronológia, és megmagyarázhatja, miként következett be az úrvacsorának páskakénti megítélése. Viszont az események ellenkező sorrendje éppúgy elképzelhető bármelyik esetben. Jézus Krisztus azonosítása a páskabaránnal már akkor megtörtént, amikor halálát áldozati halálnak fogták föl, függetlenül attól, hogy az utolsó vacsora a páska napján vagy az előkészület napján történt-e meg.